

Nyt fra Sprognævnet

1998/3 september

Indhold

Artikler

- [Halvfemsernes sprogstrid - om politisk korrekthed](#)
- [Andel i eller andel af?](#)

Spørgsmål og svar

- [Internettet](#)
 - [Fillodej](#)
 - [Flødebolle](#)
 - [Agro](#)
 - [Terminere](#)
-

Halvfemsernes sprogstrid - om politisk korrekthed

Af *Pernille Frost*

Opmærksomme avislæsere vil i løbet af halvfemserne være stødt på et nyt begreb: *politisk korrekthed*. Det kaldes fx politisk korrekt at handle økologisk, en roman beskyldes for at være lidt for politisk korrekt, og visse revyer omtales som dejligt politisk *ukorrekte*. Men ofte handler det om sprog, og så er det ord som *neger*, *kassedame* og *evnesvag* der afvises fordi de er politisk *ukorrekte*. Det er let at se at det ikke handler om politik i traditionel parlamentarisk forstand, men derudover kan det være svært at forstå om det er godt eller skidt at være politisk korrekt.

Hvad siger ordbøgerne?

Den snarrådige avislæser griber måske sin ordbog og får dér at vide at *politisk korrekthed* er en oversættelse af amerikansk *political correctness*. Munksgaards Fremmedordbog fra 1997 har desuden følgende forklaring på *politisk korrekthed*:

en bevægelse el. retning der er opstået i USA, og som stræber efter at beskytte mennesker (især farvede, handicappede, homoseksuelle og kvinder) mod ringeagt og overgreb fra andre samfundsborgeres side.

Andre ordbøger og nyordslister fortæller tilsvarende at *politisk korrekthed* skal forstås som en særlig imødekommenhed over for underprivilegerede samfundsgrupper, og at denne imødekommenhed bl.a. kommer til udtryk ved at man er hensynsfuld i ordvalget og undlader at bruge diskriminerende udtryk. Så langt lyder det helt fornuftigt at være politisk korrekt, men ordbøgernes forklaringer harmonerer dårligt med al den kritik man også hører af politisk korrekthed. Kritikere ryster på hovedet og påstår at det ikke hjælper på virkeligheden at skifte ord ud, eller de satiriserer over hensynsfuld sprogbrug og foreslår at vi kalder *dværge* for 'vertikalt udfordrede' - hvis de da ikke ligefrem er så bekymrede over denne udskiftning af ord at de ser begyndelsen til sprogets undergang i den.

Man må altså undre sig over at møde så voldsom kritik af det som ordbøgerne fremstiller som en prisværdig og næstekærlig adfærd, og da ikke mindst fordi man skal lede længe efter en erklæret tilhænger af politisk korrekthed.

Modstanderne fører ordet

For at forstå uoverensstemmelsen om *politisk korrekthed* må man kaste et blik på forholdene i USA, hvor begrebet *political correctness* siden midten af firserne har delt den amerikanske befolkning.

På den ene side står forskellige liberale og progressive mindretal som vil alle former for diskrimination i samfundet til livs. De peger på at ikke bare menneskers racetilhørsforhold, religion og køn kan være udgangspunkt for fordomme, men også alder, beskæftigelse, udseende og intelligens, ja, selv dyre- og plantearter kan diskriminationen være rettet mod. Og selve den diskrimination som fremhæves, har sjældent karakter af tommetyk undertrykkelse, som fx mangel på borgerrettigheder, men er oftest af mere subtil karakter: Det kan være vittigheder som udleverer bøsser, manglende repræsentation af sorte forfattere i litteraturundervisningen, mænds gøren kvinder til sexobjekter eller eventyr som lærer børn at hade ulve. Og ikke mindst i sproget kommer forskelsbehandling og vanetænkning til syne, mener man, hvorfor man afviser betegnelser der viser fordomme og mangel på respekt, og i stedet konstruerer nye betegnelser under henvisning til at sproget bør være fx høfligt, kønsneutralt eller fordomsfrit.

På den anden side står de mere konservative og skeptikerne som kritiserer og ironiserer over de førstes adfærd og kalder den for "political correctness". I betegnelsen ligger en anklage om at den ideologi som driver de progressive, er lidt for frelst eller i værste fald uægte. At den ikke bygger på næstekærlighed, men kun opportunistisk medløberi og angst for kritik. For disse modstandere udgør de progressive og deres projekt en samlet bevægelse der kan beskrives på én formel: *politisk korrekthed*. Men indsatsen mod forskelsbehandling er ikke udtænkt som et færdigt program, endsiges politisk koordineret, og da kampen for de underprivilegerede har forskellige aktører fra sag til sag, eksisterer den ikke for de involverede som navngivet begreb, sådan som den gør det for modstanderne.

Sådan skal man forstå uoverensstemmelsen mellem virkeligheden og ordbøgernes forklaringer: Man forklarer hensynsfuldheden sådan som det ser ud for dem der praktiserer den, men man navngiver begrebet med modstandernes udtryk. Men egentlig er det ikke så mærkeligt, for begrebet *politisk korrekthed* eksisterer først og fremmest i modstandernes sprogbrug og bevidsthed. Det er deres syn på sagen der er kolporteret verden rundt med

udtrykket *politisk korrekthed*, og derfor er det også dette udtryk man har brug for at slå op i sin ordbog.

Men der er ikke desto mindre grund til at bruge udtrykket *politisk korrekthed* lidt mere restriktivt, nemlig om den diskussion om sprog og adfærd som udspiller sig i disse år. Det sprogfænomen der bl.a. diskuteres, nemlig det at udskifte belastede ord, må derfor kaldes noget andet og mere neutralt, og jeg vil herefter omtale det som *afløsning* af ord. Det følgende skal nu handle om de to synsvinkler som netop er beskrevet: Hvilke motiver har de sprogbrugere som udskifter ord, og hvorfor reagerer andre så stærkt imod det?

Gammel vin på nye flasker

Først må det dog slås fast at vi ikke - som mange tror - er blevet smittet af en amerikansk hensynsbetændelse når vi i disse år diskuterer hvad vi kan være bekendt at kalde forskellige samfundsgrupper, på trods af at det ofte sker under overskriften *politisk korrekthed*. Vi har udskiftet belastede betegnelser i mindst 200 år, eller lige så længe som en human og demokratisk holdning har præget forholdet til samfundets svageste.

Men der er en anden og væsentlig nyhed ved diskussionen om politisk korrekthed, og det er snarere dén vi har importeret fra USA. Sprogbrugerne er blevet i stand til at se automatikken i afløsning af ord, og de er derfor begyndt at diskutere det principielle i afløsningen. Tidligere har vi kun diskuteret konkrete tilfælde af afløsning: I 1820'erne diskuteredes fx hvad man kunne være bekendt at kalde et "hospital for de afsindige", fordi man på dette tidspunkt oplevede at det gamle ord *dårekiste* "sårede den menneskelige følelse". Altså en tydelig parallel til vor tids hensynsfuldhed, med den forskel at selve afløsningen blev glemt når et nyt ord var indarbejdet, indtil problemet meldte sig på ny og diskussionen startede forfra. I stedet for *dårekiste* fik vi fornyelserne *galehus*, *galeanstalt*, *sindssygehospital* og *statshospital* - og tilsvarende: *idiotanstalt*, *eksternatskole* og *åndssvageanstalt*. Vi kan ryste på hovedet ad de gamle ord fordi vi kun kan se dem i bagklogskabens lys, men de har alle været velmente og - til at begynde med - neutrale eller ligefrem forskønnende, ligesom ordet *forsorgscenter* på nuværende tidspunkt virker som en uproblematisk beskrivelse af en institution for psykisk udviklingshæmmede.

At man ud over de konkrete forslag til afløsning ser den bagvedliggende automatik, får hele fænomenet til at virke nyt og skræmmende, og deri skal en del af modstanden mod afløsning forklares. Men uanset om der med betegnelsen *politisk korrekthed* lægges afstand til afløsning af ord, så er der dog alligevel tale om en ny grad af bevidsthed over for sproglige forhold. I diskussionen om politisk korrekthed er sprogbrugerne tvunget ud i uvante refleksioner over sprogets funktion og sprogbrugerens rolle.

Den tyvagtige sprogbruger

Den hyppige afløsning af ord vedrørende psykiske handicap skyldes ikke blot den medfølelse vi har følt over for mennesker med dette handicap siden vi holdt op med at betragte dem som farlige og forheksede. En anden belastning gør deres situation ekstra umulig, nemlig den at de ufrivilligt bliver leverandører af skælds- og forstærkerord til almensproget. Det sker fordi sprogbrugerne vælger at sammenligne alt hvad de oplever som ukløgtigt, med de psykisk syges tilstand. Sådan har vi skaffet os ord som *gal*, *tosset*,

dårlig, afsindig, sindssyg, idiotisk og *åndssvag* - ord hvis forbindelse til psykisk sygdom vi knap nok ænses længere. Men når sprogbrugen adopterer et ord som *sindssyg* for at bruge det nedsættende i *Er du sindssyg mand?!*, så virker det hurtigt tilbage på de psykisk syge, og dem kan man så ikke længere kalde *sindssyge* uden at det lyder som om man samtidig skælder dem ud og bebrejder dem deres sygdom.

Sidste skud på stammen er som nævnt ordet *udviklingshæmmet*, men også *hæmmet* kan gå hen og blive morgendagens skældsord, og så vil man naturligvis skulle finde et nyt afløsningsord igen.

Reparation og fornyelse

At udskifte et belastet ord med et mere neutralt er den sproglige handling vi kan kalde *reparation*. Denne sproglige manøvre rækker ikke særligt ved tabuet, men genopretter en forsvarlig sproglig omgang med en udsat gruppe. Reparation forekommer hyppigt og retter sig ofte mod marginaliserede samfundsgrupper. De omstændigheder der gør en samfundsgruppe marginaliseret i forhold til resten af samfundet, kan dog også ændre sig, eller der kan vokse nye tanker frem i samfundet om deres status. Med nye tanker følger nye ord, og nogle gange kan afløsning af ord derfor repræsentere en *fornyelse* af virkeligheden eller af samfundets holdning til den. Vi skal se nogle eksempler på hvordan visse betegnelser udsættes for reparation og fornyelse.

Den fremmede arbejdskraft har siden tresserne haft mange navne: *Fremmedarbejder* fik nedsættende klang og blev repareret til *gæstearbejder*, som efter en årrække også blev ubrugeligt. Det næste tiltag, *indvandrere*, repræsenterer den tilpasning til virkeligheden at arbejdskraften er kommet for at blive, men lidt mere nytænkning er det at opfatte indvandrerer som dansker med en anden baggrund, sådan som det sker i ord som *flerkulturel, etnisk dansker, 1.-generations-dansker* og *nydansker*. Problemet med navngivningen ophører naturligvis den dag integrationen lykkes og vi ikke længere behøver at kalde indvandrerne noget andet end *danskere*.

Børn født uden for ægteskab opkaldte vi først efter forbrydelsen *hor*, men *horeunge* blev med tiden for belastet af den sociale fordømmelse til at juristerne kunne bruge ordet, og de har siden tilført sproget betegnelserne *uægte barn* og *illegitimt barn*. I dag er horeungen et ganske almindeligt barn, for samfundet har på flere måder ændret sig, så det ikke længere er en social katastrofe at få børn uden at være gift, og hverken i straffeloven eller den offentlige mening figurerer forbrydelsen "usædeligt samliv" længere. Den *enlige mor* har i den forbindelse taget navneforandring til *enlig forsørger*, og med de nye kønsrollemønstre er den enlige forsørger ofte en mand. Begge forældre præsenterer sig i øvrigt i disse år som *singler* med *delebørn*, som et udtryk for at de ikke vil ynkes som *enlige*.

Reparation er ofte drivkraften bag sproglig opdatering på lavtlønsområdet, fx skiftet fra *jord- og betonarbejder* til *entreprenørarbejder*. Men da entreprenørarbejderen i 1994 blev faglært arbejder, blev denne uddannelsesmæssige kvalificering markeret sprogligt med betegnelsen *struktør*.

Når *Ensomme Gamles Værn* er afløst af *Ældre Sagen*, er der en verden til forskel, for den sidste forening er resultatet af en mere selvhjulpne og mindre nedslidt ældrebefolkning.

En *kørestolsbruger* har nok et handicap at slås med, men kan med moderne hjælpemidler leve et næsten normalt liv, i modsætning til tidligere tiders *krøblinge*, *vanføre* og *invalide* som var langt mere prisgivet familiens og samfundets nåde. Hjælpen og hensynet til handicappede opfatter vi i dag som deres gode ret, snarere end at se den som et udtryk for samfundets godhed og barmhjertighed, og denne holdningsændring er fx udtrykt i et ord som *handicapegnet*, der på handicaporganisationernes opfordring afløser *handicapvenlig*.

Eufemismer og politisk korrekthed

Det er ikke så mærkeligt at mange sammenligner afløsningsordene med eufemismer, dvs. den slags nedtoninger og forskønnende omskrivninger man kan se sig nødsaget til at bruge for at skåne andres ører. Med eufemismer som *sove ind*, *rund* og *sparsommelig* sniger vi os til at tale om unævnelige tabuer som døden, fedme og nærighed. Alle voksne sprogbrugere kender til og kan levere eufemismer når situationen kræver det, og denne erfaring om sprogligt hensyn er det nærliggende at sammenligne med når man præsenteres for eksempler på sproglig opdatering som fx skiftet fra *evnesvag* til *udviklingshæmmet*. Og bekræftet i denne sammenligning bliver man når man under navn af *politisk korrekthed* møder satiren der vil udskifte *evnesvag* med *alternativt begavet*, *grim* med *æstetisk udfordret* og *død* med *permanent ulejliget*. De sidste tre udskiftningsforslag er ikke alvorligt mente eufemismer, men de rammer alligevel et ømt punkt i sprogbrugerens erfaring. Eufemismen kan nemlig være alt fra en let nedtoning til en vild over- eller underdrivelse, og når eufemismen fx fremstiller det indiskutabelt negative som positivt, bliver den lige så utroværdig og latterlig som eksemplerne på satire.

Der er dog væsentlig forskel på brug af eufemismer og udskiftning af belastede ord. Eufemismen er med få undtagelser ord der vikarierer i tabuerede sammenhænge (man siger *sovet ind* til den sørgende enke, men omtaler det som *død* til andre), mens et ord som *udviklingshæmmet* vil på banen som det permanente og neutrale udtryk for en person med psykisk handicap. Man kan altså skelne mellem en situationsbetinget og en historisk afløsning af ord.

Eufemismen er solidarisk med det tabu den omskriver. Man siger fx *kraftig* fordi man anerkender at det er et tabu at være overvægtig, og selve tabuet forbliver lige stort. Modsat vil det permanente afløsningsord nogle gange flytte hegnspele ved at lancere et nyt syn på et tabu, fx illustreret i skiftet fra *dranker* til *alkoholiker*, hvor årsagen til afhængigheden flyttes fra mennesket til rusmidlet.

De tabuer som udløser eufemismen, er fortrinsvis af en almen karakter, dvs. det er forhold der gælder os alle, såsom døden, kønslivet og toiletbesøg. De historiske afløsningsord gælder snarere sådanne sociale og menneskelige tabuer som identificerer afvigende samfundsgrupper.

Tabuernes sprog

Som det er fremgået, bevæger den afløsning som i folkemunde kaldes *politisk korrekthed*, sig på tabuernes grund, og en af de væsentligste indvendinger modstanderne har mod afløsningen, er da netop at vi får sværere ved at tale om tabuerne når vi hele tiden skal kalde dem noget nyt. Til det argument må man sige at det ikke er udskiftning af ord der gør samtale besværlig, men derimod tabuerne selv, som ved deres beskaffenhed kræver særlig sproglig opmærksomhed. Og afløsningen spiller en stor kommunikativ rolle uanset hvilken form den har.

Eufemismen er således mere end et galant rejehop af forstillelse og laden som om. Når den er ægte, er den et udtryk for oprigtig indlevelsesevne og respekt for andres selvfølelse. Når eufemismen derimod bliver lanceret som permanent afløsningsord, ligner det en mere generel berøringsangst, og eufemismen mister sin glans i brug, hvilket kavalkaden af "toiletord" er et glimrende eksempel på: *vandhus, lokum, privet, retirade, das, kabinet, kloset, water closet, wc* og *toilet* er alle konstrueret som uskyldige dæknavne for et unævneligt sted.

Reparationen genindfører neutralitet i omtalen af udsatte grupper når en tidligere betegnelse er blevet belastet. Ofte er der tale om en vekselvirkning mellem almensproget og forskellige fagsprog eller officielt sprog, sådan forstået at almensproget har tilegnet sig en faglig-officiel betegnelse, der herefter bliver belastet i almensproget og umulig at anvende neutralt. Men da et neutralt og objektivt sprog er en absolut nødvendighed i "det offentlige rum", fx i Radioavisen, i cirkulærer eller i en videnskabelig afhandling, tvinges journalister, embedsmænd og forskere til at reparere sig til nye, neutrale ord.

Fornyelsen kan enten op- eller nedskrive et tabu. Man kan fx lægge afstand til produktionsforhold man finder uetiske, med nye ord som *burlaks* og *pesticidmælk*. Og man kan pålægge rygerne ansvaret for deres bronchitis med en diagnose som *rygerlunger*, begge dele eksempler på at sprogbrugere bygger tabuer op. Fornyelsen kan også gå den modsatte vej og forsøge at afvikle et tabu: Ved at insistere på at kalde prostituerede for *sexarbejdere*, kan man demonstrere at man accepterer prostitution som et erhverv, eller man kan kalde *skilsmissebørnene* for *delebørn* og på den måde afdramatisere deres sociale tragedie.

Afhængigt af hvordan man oplever et tabu, kan man altså tage forskellige sproglige forholdsregler. Når man lancerer en permanent afløsning, kan man dog ikke forvente at alle andre sprogbrugere umiddelbart accepterer afløsningen. Jo mere nytænkning der præsenteres, desto større modstand må der forventes, men afløsningsordet er dog med til at udbrede kendskabet til et givet holdningsskift; det vinder ved nærmere bekendtskab, og det tvinger under alle omstændigheder til refleksion.

Til kamp med sproget

Der er en fjerde type "tabupleje" som endnu ikke er blevet nævnt her, skønt den faktisk ret effektivt kan afvikle et tabu. Af og til er der grupper som føler sig omklamret af den medlidenhed de oplever fra samfundets side. Et eksempel er *skraldemændene*, der afviste at tage navneforandring til *renovationsarbejdere*. Skraldemændenes organisationer fik på denne måde signaleret en faglig stolthed der effektivt manede medlidenheden i jorden.

Handicappede med muskelsvind har også taget brodden af medlidenheden, her dog med en humoristisk provokation, når de kalder sig *muskelsvindlere* og dermed signalerer "fri os fra medlidenheden".

En mere voldsom provokation var det sproglige indslag i bøssernes kamp for anerkendelse, men her var der også tale om at de var genstand for moralsk fordømmelse. En kampberedt fraktion af den diskrete forening *Forbundet af 1948* sprang efter amerikansk mønster ud som *Bøssernes Befrielsesfront* for ca. 25 år siden. At kalde sig omgivelsernes værste skældsord, *bøsse*, var som at angribe fordømmen på hjemmebane, og resultatet er blevet at ordet *bøsse* har ændret valør i takt med at fordømmelsen er forstummet.

Der er det samme ønske om at komme fordømmen i forkøbet hos de psykisk syge der har sluttet sig sammen i *galebevægelsen*. Og når unge indvandrere fortæller *perkervitser*, rammer de også fordømmene om sig selv midt mellem øjnene.

Denne type sprogligt opgør med fordomme er ret ny og udspringer velsagtens af en art intern galgenhumor. Selvom den er effektiv, så var det i alle disse tilfælde kun de berørte selv som kunne gennemføre provokationen, og skal fordomme virkelig flytte sig, kræver det, som man kan se, både overskud, kampånd og enighed indadtil.

Sprog og bevidsthed

Det er ikke ret meget af talesproget der passerer gennem sprogbevidsthedens filter. Når vi skriver, sker det under lidt højere grad af refleksion, men generelt oplever vi bevidstheden som en forstyrrende kritisk instans under sprogudøvelsen, og netop derfor er det så svært at tale fremmede sprog: Her skal man både tale og tænke på at tale samtidig. Med bevidstheden på vågeblus går det bedst, og størsteparten af al kommunikation går derfor sin skæve gang uden at vi behøver at tænke over sproget og hvordan vi bruger det.

Sproget kan sågar få lov til at blive hængende i fortiden uden at det behøver at vække den slumrende sprogbevidsthed. Der er ikke en kat der undrer sig over at et *viskelæder* ikke er af læder, at den pløjende bonde er forsvundet fra *pløvmanden*, at *kakkelovnen* ikke har kakler, og at man kan være i *den syvende himmel* skønt den hørte til i et forladt astronomisk univers. Og det er snarere undtagelsen end reglen at vi overhovedet kan gennemskue hvilke byggeklodser der indgår i ordene, fx fungerer ord som *bryllup*, *stakkel* og *mandag* glimrende uden at vi genkender dem som 'brudeløb', 'stavkarl' og 'månedag', og alle låneordene fra "eksotiske" sprog, fx ord som *glasnost*, *ayatollah* og *chopsuey*, har man ikke en kinamands chance for at gennemskue.

Men at ordenes materiale på sin vis er underordnet i forhold til hvad vi lader dem betyde, var ikke noget godt argument i halvfjerdserne da kvinderne ville blande sig i samfundslivet. Ikke mange ville have købt det argument at folketings*mand* med tiden ville komme til at betyde 'folketings*medlem*' når tilstrækkelig mange kvinder blev repræsenteret i Folketinget. Men det er immervæk det der er ved at ske med ord som *formand* og *embedsmand*, der ikke længere føles unaturlige brugt om en kvinde, ligesom vi har vænnet os til at bruge sygeplejerske og jordemoder selvom udøveren er en mand. Men ligestillingsloven har med sit forbud mod kønsbestemt annoncering ikke tilladt ret mange

kønsspecifikke titler og stillingsbetegnelser at overleve, for lovens intention var netop at afvikle fortidens sproglige vidnesbyrd om den hidtidige fordeling på arbejdsmarkedet (fx forsikrings*mand* og rengørings*kone*), med det formål at fjerne eventuelle mentale barrierer for især kvindernes frie valg.

Identitet og sprog

Ligestillingsloven er et godt eksempel på at man undtagelsesvis slår bevidstheden til i forhold til ordene og det materiale de er gjort af. Og man gør det fordi der er menneskelige følelser og identitet på spil. Her kan man ikke blot lade sproget passe sig selv, for man risikerer i mellemtiden at "såre den menneskelige følelse" som det så præcist hed i det ovenfor nævnte eksempel fra 1820'erne. Det er ikke ligegyldigt hvad vi kalder hinanden, for vi tager alle bestik af andres vurdering af os, og fordi man selv har brug for det, må man også efterlade andres selvfølelse intakt. Med hjælp af bevidstheden om sproget laver vi derfor eufemismer og mere permanente afløsningsord for at sikre egen og andres integritet.

Et lille eksempel på hvordan menneskelige følelser spiller en rolle, er hentet fra balletens verden, hvor man jo tidligt bliver for gammel til de krævende partier. Forbliver man i korpset efter 40-års-alderen, er det som specialist i de mere dramatiske partier, fx bedsteforældre, håndværkere og mere eventyrlige skikkelser som hekse og trolde. Da er man så hverken *gammeldanser*, *seniordanser* eller *ældre danser*, for disse betegnelser har ikke meget at byde på, men det har derimod titlen *karakterdanser*, som levner lidt værdighed til dem der ikke kan hoppe så højt længere. Eufemisme eller ej? Det er, som man kan se, ofte et spørgsmål om synsvinkler.

Der er naturligvis også identitet på spil mellem minoritetsgrupper og resten af samfundet, hvorfor de netop også bruger megen energi på det sproglige. I dag hvor de fleste minoriteter har organiseret sig, overlades det sjældent til andre at definere deres identitet, og initiativet til afløsning kommer gerne fra de berørte selv. Denne organiseringsbetændelse betyder givetvis en kortere lunte over for det belastede sprog end tidligere, hvor det omgivende samfund eller den myndighed en gruppe sorterede under, skulle tage initiativet til afløsning.

Hvorfor så politisk korrekthed?

Af det forrige ses det forhåbentlig at afløsning af ord er en ganske meningsfuld og gammelkendt aktivitet, som ikke tidligere har givet anledning til nogen principiel diskussion. Tilbage bliver derfor at forklare hvad der i disse år har fremprovokeret den voldsomme principielle modstand mod afløsning som vi har mødt under navnet *politisk korrekthed*.

For det første er der en del afløsningsord der lancerer progressive holdninger (fx *sexarbejder*, *pesticidmælk*), og disse holdninger deles ikke som udgangspunkt af alle. Og da det netop drejer sig om tabuer, befinder vi os allerede på områder med stærke følelser hos såvel de involverede som de udenforstående. I USA var der da også særligt mange etniske konflikter oven i en belastet forhistorie, og det er derfor ikke så mærkeligt at det er dette samfund der har stået fadder til halvfemsernes sprogstrid.

For det andet har det heller ikke stemt modstanderne mildere at de har fået øje på systematikken i udskiftningen. De har fået trukket sproget ind i opmærksomhedsfeltet, og den afløsning de har set alle vegne, har de ikke kunnet sammenligne med tidligere erfaringer om sproget. Når man dertil lægger den grundlæggende modvilje de fleste mennesker har mod sproglig forandring, forstår man hvorfor den nye erfaring hos mange har affødt en dommedagsstemning af orwellske dimensioner.

Sidst, men ikke mindst har de modstandere der har skabt skræmmebilledet *politisk korrekthed*, følt sig urimeligt behandlet når de progressive beskyldte dem for vanetænkning eller værre endnu: racisme. Anledningen kunne være at de uforvarende og i god tro brugte et ord som *negro* eller *black*, uden at vide at *afroamerikaneren* fandt det diskriminerende at blive benævnt efter sin hudfarve i modsætning til andre amerikanere. Dette i og for sig rimelige ræsonnement var det ikke alle der havde stiftet bekendtskab med, men nu blev de taget på sengen, og deres sproglige brøde blev taget til indtægt for en accept af fortidens undertrykkelse og racisme.

Hvis man et øjeblik tænker tilbage på den stiltiende forståelse der som udgangspunkt hersker mellem mennesker om at tage hensyn til hinandens integritet, så forstår man også at det er en voldsom anklage at blive beskyldt for at ringeagte andre, og da især hvis det faktisk ikke er forsættligt. Alt i alt nogle forståelige grunde til at der mod den ellers rimelige afløsning kunne udvikle sig den allergiske reaktion vi har lært at kende som *politisk korrekthed*.

Skulle nogen have været i tvivl om kulturens og sprogets indbyrdes forbundethed, så er netop *politisk korrekthed* et oplagt eksempel på en vekselvirkning: Følelser i samfundet klæber uundgåeligt til ordene, og nogle ord kan man efterhånden ikke længere være bekendt; nye ord kan rumme holdninger der foregriber samfundsudviklingen, og divergerende følelser for ordene kan give konflikter i samfundet. *Pernille Frost* (f. 1959) er informationsmedarbejder i Dansk Sprognævn.

I 1997 udgav hun bogen *En strid om ord. Det politisk korrekte sprog* (Fremads debatbøger).

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Andel i eller andel af?

Af Anita Mai Ågerup

Ofte kan man vælge mellem flere præpositioner i forbindelse med et bestemt ord. Det gælder fx for ordet *andel*. Hvornår hedder det *andel af*, og hvornår hedder det *andel i*?

Flere betydninger

Ordet *andel* har flere betydninger. Det kan betyde 'den del af noget som tilhører eller tilfalder en' og 'medvirkning eller deltagelse (i noget); del i fortjenesten (af) eller skylden

(for noget); delagtighed' (jf. Ordbog over det Danske Sprog, bd. 1, 1919). I Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1997, er betydningerne af *andel* anført som 'en del der beregnes i forhold til en samlet mængde' (med synonymet *kvote*) og 'noget som tilkommer en person; det kan være en del af et overskud eller i en succes'. Betydningen af *andel* afhænger til dels af hvilken præposition ordet forbindes med.

'Kvote, del af'

Det ser ud til at *andel af* i langt de fleste tilfælde betyder 'kvote, del af':

- 1) Men sandheden er, at den tjekkoslovakiske andel af tekstilimporten udgjorde 1,75 procent af denne import. (Land og Folk 3.7.1985).
- 2) VS anfører, at den danske andel af det globale flygtningeproblem svarer til 6.000-8.000 flygtninge årligt .. (Status 1986).
- 3) Og kvinders procentvise andel af selvmordene i Danmark vokser. (Berlingske Tidende 24.1.1997).

Andel i kan, som *andel af*, betyde 'kvote, del af':

- 4) Kommunen skal sælge sin andel i Skærbækværket til det kommunale belyningsvæsen. (Berlingske Tidende 26.1.1997).
- 5) Hans andel i gevinsten svarer til en tredjedel. (Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1997).

'Deltagelse i' mv.

Men *andel i* kan også betyde 'deltagelse i; del i fortjenesten eller skylden':

- 6) Hun havde bestemt også andel i virksomhedens succes. (Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1997).
- 7) Konsekvensen er, at Tyskland fyldes op med opportunistiske fremmede. De kommer for at få andel i nationens velstand .. (Information 4.12.1992).

'Kvote' eller ...?

I nogle tilfælde er det dog ikke nemt at afgøre om *andel i* har betydningen 'kvote, del af' eller en af de andre betydninger, fx 'deltagelse i':

- 8) Han blev torsdag idømt 40 dages ubetinget hæfte for sin andel i skibets uforsvarlige fart... (Information 4.12.1992).

Og der findes også enkelte tilfælde hvor *andel af* kan forstås i en anden betydning end 'kvote, del af', som i følgende eksempler hvor betydningen kan være 'del i skylden (for)':

- 9) Biler og industri har sin andel af denne forurening af luften. (Midtjyllands Avis 28.12.1987).
- 10) Hvad er vores andel af forureningen? (Ugens gæst, DR TV 3.11.1986).

Forvirret? Det er i hvert fald ikke umiddelbart gennemskueligt hvornår man bruger *andel i*, og hvornår man bruger *andel af*, men det er muligt at komme det noget nærmere.

Bestemmer ved *andel af*

Man kan *have/få andel i noget*, men man kan ikke *have/få andel af noget*. Det er med andre ord nødvendigt at have en bestemmer, fx *sin* eller *en* eller en genitivform, foran *andel af*, hvorimod det med *andel i* ikke er nødvendigt, men dog muligt. I de tilfælde hvor *andel i* forekommer uden bestemmer, ser det ud til at det har betydningen 'deltagelse i,

del af fortjenesten':

- 11) Han ønskede at få andel i overskuddet. (Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1997).
- 12) Hun havde bestemt også andel i virksomhedens succes. (Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1997).

I de tilfælde hvor *andel i* forekommer med bestemmer, ser det ud til at det kan have enten betydningen 'kvote, del af' eller 'deltagelse i, del af fortjenesten':

- 13) Dette udgør din andel i udbyttet. (Dansk Sprogbrug, 1995).
- 14) [Han fik] i går ved landsretten .. en straf på to et halvt års fængsel for sin andel i skattesvindelen. (Berlingske Tidende 25.1.1997).

Konkret og abstrakt

I langt de fleste tilfælde forbindes *andel af* med betegnelser for noget konkret, fx et produkt eller noget måleligt. Man kan således tale om *en andel af udbyttet/overskuddet/udgiften*. Dette stemmer overens med den nævnte betydning 'kvote, del af' i forbindelse med *andel af*. Også *andel i* kan forbindes med betegnelser for noget konkret, men kan - til forskel fra *andel af* - også forbindes med handlinger eller mere abstrakte begreber, hvilket stemmer overens med de to betydninger som *andel i* kan have, 'kvote, del af' og 'deltagelse i, del af fortjenesten'. Her er nogle eksempler med *andel i* i forbindelse med betegnelser for noget abstrakt:

- 15) Mens sæk og aske er en del af tyskernes beklædning, så føler østrigerne .. altså ingen andel i skylden. (Weekendavisen 8.3.1996).
- 16) .. vi kan som betragtere, der betragter en betragtede, ikke lade være med at få andel i den lille, ubetydelige munks oplevelse af kosmos .. (Berlingske Tidende 8.1.1996).

Men også her er der undtagelser. Der findes eksempler på *andel af* forbundet med abstrakte begreber, som allerede antydnet i eksempel 9 og 10, og som det er eksemplificeret yderligere i 17:

- 17) Dem med bløde hattepulde, bedre kendt som pensionister, får også deres andel af skylden. (Ugeavisen for Valby og Syd-Vest 12.11.1991).

En hovedregel

Der kan altså ikke gives helt faste regler for hvornår man bruger *andel i*, og hvornår man bruger *andel af*. Der er forskelle i betydningen og fordelingen af *andel i* og *andel af*, men de overlapper hinandens område, og derfor er der undtagelser fra hovedtendenserne. En hovedregel kan vi dog give: Hvis man ønsker at udtrykke betydningen 'kvote, del af', er det det sikreste at bruge (*en*) *andel af*. Hvis man ønsker at udtrykke betydningen 'deltagelse i', skal man bruge *andel i*.

Anita Mai Ågerup (f. 1969) er forskningsassistent i Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

SPØRGSMÅL OG SVAR

Internettet

Spørgsmål: Skal *Internettet* skrives med stort begyndelsesbogstav, og skal man hellere skrive *Internet* eller blot *Nettet*?

Svar: Det kæmpestore netværk som i dag forbinder over 100 millioner computere verden over, hedder på engelsk *the Internet* og på dansk *Internettet* eller blot *Internet*. Udtrykket henviser i enhver sammenhæng til dette globale netværk, og vi betragter det som et proprium (egennavn), der - som andre proprier - skal skrives med stort. Et *intranet* derimod er et lokalt computernet som enhver virksomhed e.l. kan have, og betegnelsen er et almindeligt appellativ (fællesnavn), som skal skrives med lille.

På skrift synes det at være lidt af en smagssag hvilken af de to former, *Internet* og *Internettet*, sprogbrugerne foretrækker - måske er der en svag tendens til at visse fagkredse foretrækker den korte form, men det er vores indtryk at folk typisk siger *Internettet* frem for *Internet*.

Den korte form, *Internet*, er direkte overtaget fra engelsk, mens den lange form med den bestemte form af ordet *net* er tilpasset det danske sprog. Når man ved at det er orddele *inter* og *net* der indgår i navnet, kan man ikke undgå at have en vis forståelse for *Internettet* som den danske udgave af det engelske *the Internet*, og den sproglige bestemthed af sidsteleddet, *-nettet*, er jo lige så naturlig som fx bestemtheden af *-pladsen* og *-ordbogen* i navnene *Rådhuspladsen* og *Retskrivningsordbogen*. Bemærk i øvrigt at vi bruger den ubøjede form - og at denne også skrives med stort - når bestemtheden ligger i omgivelserne: *den ombyggede Rådhusplads*, *den reviderede Retskrivningsordbog*, *det spændende Internet*. Den ubøjede form bruges også altid i sammensætninger, fx *internetadgang*, *internetbrowser*, *internetavis*. Disse ordsammensætninger må både skrives med stort og lille *i*, men den bindestreg som man tit ser mellem orddele, skal man undgå.

I stedet for *Internet(tet)* skriver man ofte blot den helt korte form *nettet*, og her vil det altid være korrekt at skrive med lille. *Nettet* kan dog også opfattes som et kaldenavn og skal så skrives med stort.

HH

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Fillodej

Spørgsmål: Det græske og tyrkiske køkken har tilført danskernes middagsbord adskillige nye retter, bl.a. ting der er indbagt i den supertynde filodej eller fillodej - ja, hvordan skal det staves på dansk?

Svar: Begge stavemåder er i brug, men Sprognævnet vil anbefale stavemåden med to *l*'er:

fillodej. Ordet er dannet af det græske ord for 'blad': *phyllon* og betyder altså 'bladdej'.

I virkeligheden er der hele tre retskrivningsproblemer i ordet, nemlig *ph* eller *f*, *y* eller *i* og ét eller to *l*'er. I overensstemmelse med de gængse transskriptionsregler fra det græske alfabet til det latinske skriver man *f* i stedet for det græske *ph* (bogstavet , udtales *fi*). Men det største problem her er at de gængse transskriptionsregler foreskriver *y* for det græske bogstav "ypsilon". Således skriver og udtaler man ældre græske låneord med *y*: fx *fysik*, *hyper*, *fylloblast* ('bladkim'). Men i moderne græsk udtales "ypsilon" som *i*, og da ordet *fillodej* er kommet ind i dansk i moderne tid, ville det være urimeligt at se bort fra *i*-udtalen. Derimod må man holde fast ved de to oprindelige *l*'er i ordet, om ikke andet så for at holde det ude fra det *filo*- vi har i *filosof*, og som betyder 'ven', 'kender'.

Ordet *fillodej* vil formentlig komme med i næste udgave af Retskrivningsordbogen.

EB

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Flødebolle

Spørgsmål: Hedder *negerboller* nu *flødeboller*? For mig har *negerboller* ikke noget med fløde at gøre. *Flødeboller* er noget man kun kan få hos bageren med flødeskum i - de andre med æggehvide er *negerboller*. Men efterhånden roder man alting sammen.

Svar: Det er rigtigt at *negerboller* (eller *negerkys*) også kan hedde *flødeboller*, eller sagt på en anden måde: at ordet *flødebolle* kan betegne 'en sød spise der består af en vaffelbund der er belagt med et luftigt, hvidt skum af pisket æggehvide tilsat sukker og overtrukket med chokolade'. Det er den forklaring Politikens Store Nye Nudansk Ordbog (1997) giver på ordet. En tilsvarende forklaring får man i leksikonet Den Store Danske Encyklopædi (bd. 6, 1996), der i øvrigt tilføjer at fremstillingen af flødeboller oprindeligt var konditorarbejde.

Går man til den store danske ordbog, Ordbog over det Danske Sprog (bd. 5, 1923), så forklares ordet dér kun som en 'bolle der er fyldt med flødeskum', altså som den bolle man kan få hos bageren. Og tilsvarende anbringer Dansk Husmoderleksikon (bd. 1, 1953, s. 684) *flødebollerne* i gruppen "små Konditorkager" og beskriver dem nærmere som vandbakkelse der har lidt creme i bunden, og som er fyldt op med sødet flødeskum og glaseret med sukker- eller chokoladeglasur.

I det nyeste supplementsbind (bd. 3, 1997) til Ordbog over det Danske Sprog er der i forhold til beskrivelsen i bindet fra 1923 tilføjet en oplysning om at *flødebolle* også kan bruges om en 'let bolle med fyld af piskede æggehvider på vaffelbund og med chokoladeovertræk'. Og som eksempel er anført følgende citat fra et bager- og konditorleksikon fra 1948: "Flødeboller .. bruges ogsaa om Negerkys".

Der er altså ved *flødebolle* - ligesom ved mange andre ord - tale om et ord med mere end én betydning, en ældre 'flødeskumskage'-betydning og en yngre 'negerbolle'-betydning. Og i

øvrigt kan ordet jo også bruges i en tredje betydning som et skældsord om en fed eller sødladen person.

HGJ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Agro

Spørgsmål: Findes *agro* som selvstændigt ord i dansk, og hvad betyder det så?

Svar: I Retskrivningsordbogen, 2. udg., 1996, er "*agro.*" opført som forkortelse for *agronomiae*, og som eksempel anføres *cand.agro.* I Retskrivningsordbogen optræder *agro-* desuden som præfiks (forstavelse) i *agroingeniør*, *agrokemisk*, *agronom*, *agronomi* og *agronomisk*.

Tilsvarende optræder *agro-* udelukkende som præfiks i vores fremmedordbøger, således Gyldendals Fremmedordbog, 11. udg., 1993, Politikens Store Fremmedordbog, 1996, og Politikens Nudansk Fremmedordbog, 3. udg., 1992. Tilsvarende i Munksgaards Fremmedordbog, 1997, hvor præfikset også anføres i formen *agri-*.

I vores samling af citater fra aviser, blade og bøger har vi ét eneste eksempel på *agro* brugt som selvstændigt ord, nemlig

dansk industri .. inden for fem områder: Bygge og bolig, infrastruktur, sundhed og arbejdsmiljø, energi og miljø og agro og fødevarer. (Politiken 29.2.1992).

Præfikset *agro-* er af græsk oprindelse; det kommer af det græske ord *agros*, der betyder 'mark'. Præfikset kan i reglen oversættes ved 'landbrugs-', i det foreliggende, temmelig enestående, eksempel kan man vel nærmest oversætte det til 'landbrugsområde'. Men sprogborgen er absolut ikke indarbejdet.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Terminere

Spørgsmål: Vi er i forbindelse med en skriftlig opgave stødt på ordet *terminere* i forbindelsen *projekt A har TERMINERET projekt B*. Findes dette ord på dansk, eller er det en fordanskning af et udenlandsk ord som man lige så godt kunne have fundet en dansk betegnelse for? Betyder ordet 'afslutte', 'afløse'? Hvilket dansk afløsningsord kunne I foreslå?

Svar: *Terminere* er et ret sjældent fremmedord. Den eneste ordbog som vi har fundet ordet i, er Meyers Fremmedordbog (8. udg., 1924). Ifølge denne ordbog betyder *terminere* 'begrænse, fastsætte; ende, slutte med'. Vi har i vores samlinger tre belæg på ordet. Alle

tre belæg angiver betydningen 'afslutte, gøre en ende på, udrydde', hvilket også er blandt de betydninger som man kan finde i B. Kjærulff Nielsen: Engelsk-Dansk Ordbog (1995) under opslagsordet *terminate*. Med andre ord har vi ikke nogen belæg på *terminere* i betydningen 'begrænse, fastsætte' som anført i Meyers Fremmedordbog. Vi har heller ikke nogen belæg på at *terminere* kan betyde 'afløse'.

Vi har lidt svært ved at give jer et erstatningsord for *terminere* da vi ikke kender hele den sammenhæng som ordet forekommer i. Men der er nok ingen tvivl om at *terminere* i nutidig sprogbrug oftest bliver brugt i den oprindeligt engelske betydning 'afslutte, gøre en ende på, udrydde', og at der er tale om et ord som er på vej frem i dansk. Det skyldes nok ikke mindst amerikanske actionfilm som "Terminator".

MHA

[Til indholdsfortegnelsen](#)
